

ישנים בצלו של מגן-דוד

דב גביש

לוחמים בחזית אחרת

במלחמת-העולם הראשונה, ב-1915, נפלו חמישה-עשר לוחמים ששרתו בגדוד העברי בקרב על חצי-האי גליפולי וכ-60 לוחמים נפצעו. הגדוד העברי היה גדוד ראשון של לוחמים ותומכי לחימה ארץ-ישראלים בצבא האימפריאלי הבריטי, לצד לוחמי אנו"ק, האוסטרלים, הניו-זילנדים וחיל-משלוח צרפתי. לוחמי הגדוד העברי, שציפו להילחם על ארץ-ישראל, הוכשרו בגליפולי, תוך כדי טבילת אש, והיו לראשונה לכוח לוחם סדיר. בלחימה נפגעו ונפלו לוחמים יהודים ששירתו גם בחיילות האחרים, במתגוננים ובתוקפים ללא זהות דתית. אך זהות דתית הייתה, גם הייתה, במוות.

לוחמים בחזית אחרת (בכותרת הטורקית)
קצינים יהודיים מארץ-ישראל בצבא הטורקי באיסטנבול
 שמואל יבין משה שרת דב הוז (עומדים מימין לשמאל)
 משה גבירצמן אבשלום גיסין דוד בית-הלחמי (יושבים מימין לשמאל)

השתתפותם של יהודים בקרב לא הייתה מובנת מאליה. במדינות רבות פקפקו בכושרם להילחם ואלה ששו להוכיח שאינם נופלים מבני המדינות שבקרבו חיו. כך נמצאו יהודי אנו"ק, בריטניה, צרפת, איטליה, רוסיה, גרמניה, אוסטריה-הונגריה ותורכיה לוחמים משני עברי המתרס. יהודי ארץ-ישראל עצמם שרתו הן כמתנדבים בצבא התורכי והן כלוחמים בו, במסגרת הגדוד העברי בגליפולי.

†
330 Private
John Henry Bromley
Australian Infantry
4 May 1915 Age 20
Beach Cemetery בית-עלמין

☆
267 Private
Leo Hart
Australian Infantry
4 May 1915

מלחמות קטנות

ככול שמלחמות קודמות היו עקובות מדם, לא היה תקדים היסטורי להרג המוני של לוחמים כמו במלחמת-העולם הראשונה, וכשם שלא קדמה הכנה ראויה למלחמה לא קדמה לה הערכות לטיפול בחללים, גם לא בקבורה אישית. אמנם היה לכך תקדים במלחמת האזרחים בארצות הברית שהסתיימה ב-1865, בה מתו כ-750,000 וקבורתם הייתה למשימה לאומית באחריות הממשלה הפדרלית. אבל במלחמת-העולם הראשונה נדרשו רוב המדינות הלוחמות לטפל בהבאתם של החללים למנוחה במדינות זרות, ודווקא בקרבת זירות הקרב. לאומים רבים השתתפו במלחמה, אך בארבע המדינות העיקריות שהיו מעורבות בקרב על גליפולי נוצר פער ניכר ביחס לקורבנות. העות'מאנים התעלמו ובעלות הברית הנציחו.

צ'רלס א. קולוול (Callwell) מייג'ור-ג'נרל (אלוף) בריטי ממוצא אירי, איש ארטילריה, מודיעין ותיאוריה צבאית, ותיק מלחמות אפגניסטאן (1881), יוון-תורכיה (1897), הבורים בדרום-אפריקה (1900) וקצין מבצעים ומודיעין ראשי במלחמת העולם הראשונה, תווה ב-1896 שמלחמה היא סדרה של מלחמות קטנות.¹ כאלה היו הקרבות על סריקמיש, קוט והניצחון העות'מאני בגליפולי, קרב שהתנגד לו. לא היה זה אלא מבצע, Small War, במסגרת המלחמה הגדולה² ועליה גאוות הטורקים הקוראים לעוברים בדרדנלים: **עצור!**

מיצר הדרדנלים: הֶלֶךְ, עצור Dur Yolcu

Major-General Charles E. Callwell, *Small Wars: Their Principles and Practice*, 1896, revised 1899 & 1906. 1

Small Wars by C.E. Callwell: A Military Times Classics, Military History Monthly, 11.11.2010; Ian Mumford, 'A small war, Gallipoli 1915', paper prepared for a seminar on military mapping in the 20th century, Greenwich, 5 January 2001. 2

מלחמת צ'נאקלה

חצי-האי גליפולי

"מלחמת צ'נאקלה" (Çanakkale Savaşları), כך כינו הטורקים את הקרב בים, ביבשה ובאוויר לבלימת מעבר צי מדינות ההסכמה במיצר הדרדנלים, וההגנה על חצי-האי גליפולי. לאחר הצטרפותה של תורכיה למלחמה לצד מדינות המרכז האוסטרית-הונגרית וגרמניה, בנובמבר 1914, היא בלמה מבצע אמפיבי של המעצמות, אנגליה וצרפת, לפתיחת נתיב השיט מהים האגאי אל נמלי רוסיה הלכודים בים השחור, בעקבות שתי ספינות מערכה גרמניות שהותרה כניסתן. אילו הצליחו היו אולי מסיטים את תורכיה מחזית הקווקז, אולי מוציאים אותה מהברית עם מעצמות המרכז שאיימו באמצעותה על השליטה בתעלת-סואץ ובנוכחות הבריטית במצרים. כאשר בפברואר 1915 נכשלו העות'מאנים בגזרת סיני ותעלת-סואץ, באותו חודש, ב-19 בפברואר, הם בלמו את ניסיון ההבקעה הראשון של מעבר צי מעצמות ההסכמה במיצר הדרדנלים.

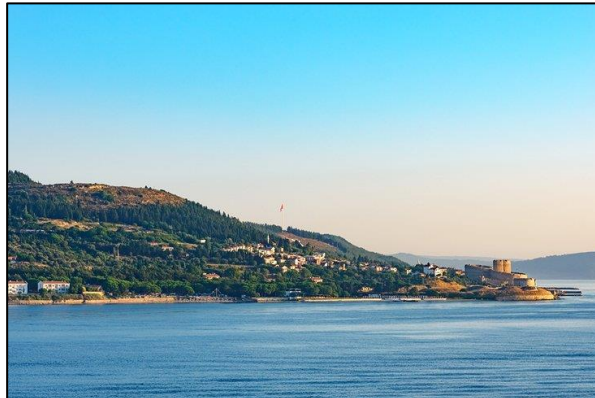
לאחר מהפכת "התורכים הצעירים" ב-1908 חלה חובת גיוס על בני קהילות לא-מוסלמיות, ובהן בני היישוב בארץ שהעדיפו להתעת'מן.³ צבי שפירא מחיפה, שלמד משפטים בקושטא בשנים 1911-1914, היה אולי הארץ-ישראלי היהודי היחיד ששרת כקצין עות'מאני בגזרת הדרדנלים עוד לפני מלחמת-העולם. אלפי יהודים שירתו בכול הצבאות במלחמה, כ-18,000 יהודים שירתו בצבא העות'מאני, כך משערים, וכאלף נפלו. עם הגיוס נותרו משפחות יהודיות רבות בתורכיה ללא מפרנס. ב-1915 הוקמה קרן סיוע לנפגעי המלחמה היהודים בדרדנלים

3 יוסף צ'ירני, 'משני צדי המתרס: קצינים יהודים בצבא הבריטי ובצבא הטורקי בחזית ארץ ישראל במלחמת-העולם הראשונה', **קרבות מישור החוף ושפלת יהודה**, עזרא פימנטל (ע), אריאל 2009, עמ' 87-101; יוסף צ'ירני, **'עובד אמיתי: קצין עברי בצבא הטורקי ובשבי הבריטי'**, הוצאת איתי בחור, 2014, עמ' 19-23.

ובגליפולי, לתמיכה בחיילים ומשפחותיהם בחסות אגודת "מכבי".⁴ במסמך שנמצא בספריה הלאומית בירושלים נאמר שאברהם יעקב בראוור השתדל בימי המלחמה למענם של יהודים בעלי נתינות עות'מאנית, שגויסו בגרמניה ואוסטריה לצבא התורכי, ונאלצו לעמוד בתנאים מחפירים של מחייה ובריאות.⁵ בתנאים האלה התנדבו אחיות רחמניות יהודיות לעבודה בבתי חולים ובקהילות יהודיות בגרמניה כדי לתרום ל"סהר האדום" התורכי.⁶

חצי-האי גליפולי בין מיצר הדרדנלים לים האגאי
(מקור : Daily Mail / MAPCO)

קילידבהר בגליפולי

⁴ חיים, הטכנאי של המטוס הטורקי הראשון שנחת בחוף תל-אביב ב-9 במרס 1914, היה חבר "מכבי" איסטנבול. דב גביש, *ציפור האדם באופקנו*, יד בן צבי, 2003, עמ' 63, 57.

⁵ הספרייה הלאומית, ארכיון AL 003792680

⁶ דניאל ציפר, הדגל הציוני מעל הבוספורוס, בית עלים, תשס"א, עמ' 565-586.

צ'נאקלה בגדת אסיה ומצודת קילידבהר ("המוצא אל הים"), השולטת במיצר מגדת גליפולי, סוגרות זו מול זו את המעבר הצר בדרדנלים. המעבר הימי מוקש, ומעברן של ספינות בנות הברית במיצר, ב-19 בפברואר וב-18 במרץ 1915, נכשל. יום הניצחון התורכי, ב-18 במרץ, שבו הכריע הכישלון הימי את בנות הברית, השלים את המלכודת הקרקעית שהוכנה להם בחצי-האי.

צ'נאקלה 1915 (מקור: Bülent Yelmazer)

מערך קילידבהר 1915
(מקור: Bülent Yelmazer)

מערך קיליזבהר

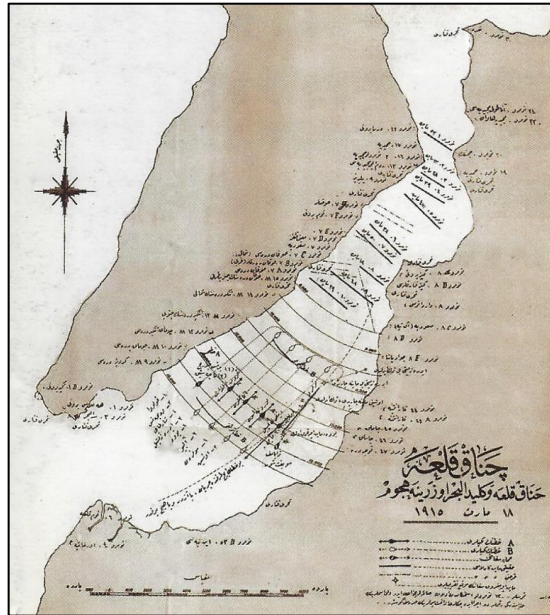
הכישלון הימי הוסב למערכה קרקעית לכיבוש חצי-האי עצמו, בעקבות סיור אווירי בריטי שלא זיהה הערכות קרקעית מרתיעה,⁷ גם לא את התצפית האווירית התורכית.⁸ הכישלון הימי הכתיב גם את חופי הנחיתה הנחותים. הפשיטה על חצי-האי החלה ב-25 באפריל 1915 והסתיימה בתבוסה ונסיגה בינואר 1916. בניגוד לזירות הקרב של העות'מאנים בצפון אפריקה, בבלקן, באיי הדודקנו, בקווקז, במסופוטמיה ובמזרח-התיכון, המלחמה על גליפולי הייתה בביתם. לכן אולי נהרו אליה הטובים. כך אמר מוסטפה כמאל, שבגליפולי איבדו התורכים אוניברסיטה שלמה של מורים, סופרים, משוררים ואנשי רוח.⁹

Aspinall-Oglander, C.F., *History of the Great War: Military Operations, Gallipoli*, vol.1, London, 1929, pp. 137, 166. 7

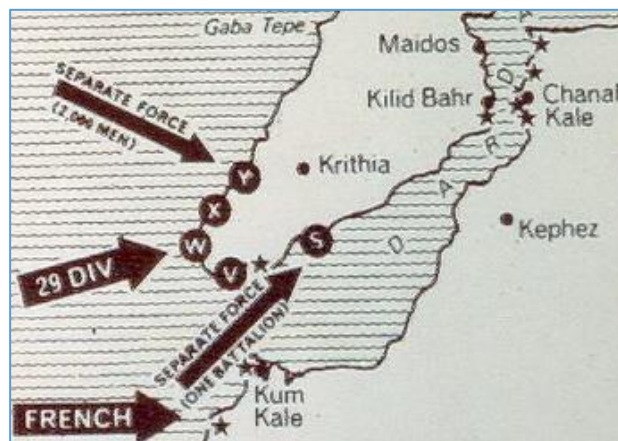
Bülent Yilmazer, *The Air War: Çanakakle, Milsoft*, Ankara, 205; Rudolf Holzhausen, *Die Dardanellenflieger 1915/1916*. 57 S., München 1960, Nachlass Bd. 19, Auswärtiges Amt, Berlin. (Microfilm). 8

Erkan Turkmen, 'Last Letter of a Turkish Martyr', *The Gallipollian*, 76, 1994, pp. 34-36. 9

חופי הנחיתה

מפת מיקוש הדרדנלים (מקור: Bülent Yelmazer)

חופי הנחיתה בכף ה'קס', גליפולי
(מקור: Daily Mail / MAPCO)

המערכה הקרקעית החלה בהנחתה עקובה מדם של חיילים חסרי ניסיון של הדיביזיות ה-29 הבריטית והראשונה של צרפת בשלושה מרחבים רחוקים זה מזה בחופי גליפולי. התורכים ונתיניהם, חיילי הדיביזיה התשיעית שלוקטו ברחבי האימפריה העות'מאנית כמוסלמים ומהגרים חסרי ניסיון, לא הופתעו. בכל מקום ומקום הנוחתים היו בנחיתות טופוגרפית. בעזרת בעלי בריתם הגרמנים, האוסטרים-הונגרים וגרורותיהם,¹⁰ צפו העות'מאנים במתרחש,

Piotr Nykiel, 'Soldiers of Polish Origin in the Dardanelles (1915-1918)',
Yakin Dönem Türkiye Araştırmaları, 2015/1-2, Sf. 349-354; Isa Mulaj, 'The
Battle of Gallipoli was Ottoman Albanian and German', 2015.

הצטיידו ונערכו לקבל את פני הנוחתים הזרים בשדות מוקשים, בפיקוד עליון גרמני של אדמירל מפקד המצרים וגנרל לימן פון סנדרס מפקד הארמיה החמישית, שהגנה על גליפולי עם חיל-אוויר בראשיתו, שעקב אחר מהלכי הנוחתים.

הכוח האימפריאלי הבריטי מנה חיילים בריטיים ובני המושבות אוסטרליה, ניו-זילנד, קנדה, הודו, נפאל וארץ-ישראל; לגיון הזרים והסנגלים באו כצרפתים. רובם חיילים לא סדירים ומתנדבים. הגדוד העברי, שהתארגן באלכסנדריה, במצרים, במאמץ מדיני-לאומי של ז'בוטינסקי וטרומפלדור, הגיע לנחיתה מפוצל. עיקר הגדוד ומפקדיו הונחתו ביום הפלישה בכף הֶלֶס (Helles), וחלקו השני הונחת לאחר יומיים בחוף אנז'ק.¹¹ בחוף הֶלֶס הונחת הגדוד בפיקודם של לוט' קולונל ג'ון פטרסון, קצין אירי פרוטסטנטי בעל עבר עשיר בלחימה באפריקה, וסגנו, קצין עברי בעל עבר עשיר בלחימה כחייל רוסי, קפטן יוסף טרומפלדור, עליו כתב המשורר עזרא זוסמן: "דנטיסט, חיל רוסי, שבוי מפורט ארתור, סטודנט, גיבור גליפולי".¹²

11 איתן ישראלי, 'בעקבות גדוד נהגי הפרדות בגליפולי – יומן מסע', מהשרון לעירון, **אריאל** 2017, עמ' 123-139.

12 עזרא זוסמן, "יוסף טרומפלדור, במצור", שירים, עם-עובד, תשכ"ח, עמ' 32; נתן אלתרמן על "שירתו של עזרא זוסמן", הרצאה ב- 23.10.1968.

חוף הנחיתה W 25.4.1915
(מקור : Bülent. Yelmazer)

חוף הנחיתה V 25.4.1915
(מקור : Bülent. Yelmazer)

חוף הנחיתה V ובית העלמין

100 שנים לנחיתת הגדוד העברי ומפקדיו בחוף V

הנחיתה האימפריאלית מהים התנהלה תחת אש תותחי החוף. נחתים בריטיים וכוח אירי בסירות פתוחות של הדיוויזיה ה-29 נחתו בחוף V, אחד מחמשת חופי הנחיתה לרגלי החרטום הדרומי של חצי-האי. הצרפתים נחתו בחצי האי במפרץ מורטו (Morto Bay) ובחוף האסייתי ב-Kumkale (טירת החול), שבפתחת המיצר. האוסטרלים והניו-זילנדים עלו ממערב, מן הים האגאי במפרץ Ari Burnu (הדבורה). הם התעלמו מזרמי הים ועוצמתם, החטיאו את יעד הנחיתה והוסטו אל מדרון הררי תלול, שלימים פונה "מפרצון אנו"ק": Anzac Cove. למחרת נחיתתם היו 3,313 חיילים ו-136 קצינים מתים, וספינת בית-החולים מלאה. כך היתה מלחמת גליפולי לטראומה המיתולוגית במורשת אנו"ק.

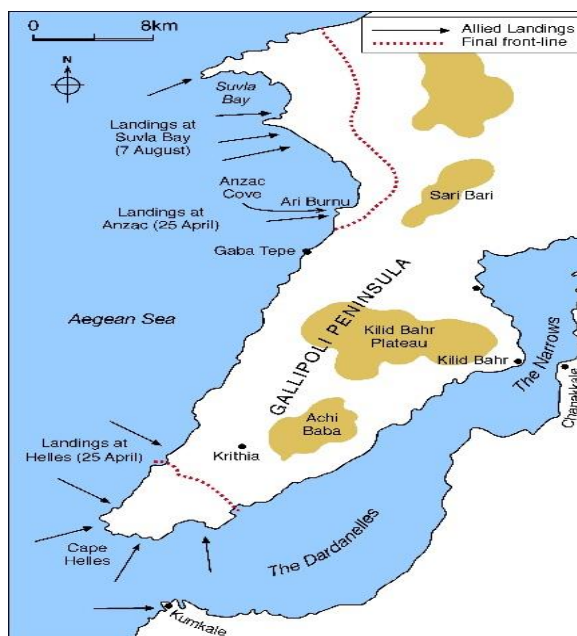

הנחיתה בחוף אנז"ק
(הארכיון הלאומי של ניו-זילנד, ציור: Charles Dixon)

מערום ההספקה בחוף אנז"ק (AWM)

מולם עמדו כוחות עות'מאניים מחופרים בקיר מוות. מפקדם, קולונל מוסטפה כמאל, פקד: "אינני מורה לכם לתקוף, אני מורה לכם למות" ואסר עליהם להסתער או לסגת. בין חמישה לשבעת אלפים תורכים נהרגו ואל הקיר הזה התנפצו התוקפים בשלושה ימי לחימה. כדי לעקוף את קו המגנה, שגבה מהתוקפים אלפי קורבנות, כאשר המערכה המדממת קפאה בקרב שוחות, נחתו הבריטים ב-6 באוגוסט רחוק, בצפון, במפרץ סובלה (Suvla). לשווא, גם הם נבלמו. ניסיון העקיפה והנחיתה השאננה לא צלח וכל חופי הנחיתה רופדו בקברים, גם של לוחמים יהודים.

קווי הבלימה של הנוחתים
(מקור: אינטרנט)

לאחר קיץ מתיש, מעיק וחסר תכלית נחשפו הנוחתים לא מוכנים לסופות החורף של נובמבר. בהתפכחות מאוחרת גברו המפקפקים באיוולת מסע הסרק בן שמונת החודשים, קטעו את מאכלת הכישלונות, והורו על נסיגה מלאה מגליפולי. ב-19 בדצמבר נסוגו הגייסות ממפרץ סובלה ומפרצון אנז'ק, וב-8 בינואר 1916 ננטש המאחז האחרון בכף הק'ס.

מבצע שגבה מחיר דמים כבד גווע. כ-350,000 אבדות בהרוגים ובפצועים היו לתוקפים ולמתגוננים כאחד, מהם 113,350 חללים, 56,707 בריטים, נספחיהם וצרפתים, ו-56,643 עות'מאניים. מנין האבדות שונה ממאמר למאמר. עליהם נמנו גם החללים מגדוד התובלה העברי של מוליכי הפרדות (Zion Mule Corps),¹³ וחללים יהודים שנפלו בשירות הצבאות העמיתים והיריבים.

משרפת בית-עלמין Brown's Dip, 1915
 ב-1919 הועבר בית העלמין ל- Lone Pine cemetery
 (צילום : John McClure)

ישנים בצלו של מגן-דוד¹⁴

הרב דויד יצחק פרידמן, איש "הבונים החופשיים" ומבכירי קהילת יהודי פֶּרְת (Perth) באוסטרליה, הצטרף לכוח האוסטרלי.¹⁵ באוקטובר 1915 הוא מונה לרב צבאי וערב הנסיגה מגליפולי התלווה לגנרל היהודי האוסטרלי ג'ון מונאש. הרב ראה את הנולד לפי שכול קבר אקראי סומן בצלב. מחשש שגם בהערכות לקבורת קבע יסומן כול קבר בצלב, תבע שקברו של חלל יהודי יסומן במגן-דוד. אפשר שהחלטתו השפיעה גם על גדוד מוליכי הפרדות, שבמועד נטישת המערכה גידרו את חלליהם וסימנו אותם במגן-דוד.¹⁶ ב-10 בפברואר 1916 התמנה פרידמן לרב הצבאי ראשי של חיילי אנו"ק היהודיים במרחב ים-התיכון והתלווה לג'ון מונאש ב-1916 גם אל חזית המערב.

יהודים רבים ששרתו בכוחות הבריטיים והצרפתים לא הצניעו את יהדותם, ויהודים ששרתו בצבא העות'מאני נבלעו באסופת הלוחמים המגוונת. אבל רבים מהיהודים שהצטרפו ליחידות האנו"ק באוסטרליה חשבו שמוטב להם להזדהות כלא יהודים. כיהודי, גם מונאש לא זכה באמון בראשית דרכו הצבאית. אמנם, בעת הגיוס באוסטרליה לא נדרש מאיש להצהיר על דתו, אבל במוות התבקשה הזדהות דתית שעוררה אי-הבנות: ראשון החללים היהודים במפרץ אנו"ק

-

-
- "אחדים ישנים בצלו של מגן-דוד בהר הצופים" / ז'בוטינסקי, **יומני** ב'. 14
- O.B. Tofler, 'Freedman, David Issac (1874-1939)', *Australian Dictionary of Biography*, Vol. 8, 1981. 15
- Mark Dapin, *Jewish Anzacs: Jews in the Australian Military*, NewSouth Publishing, 2017, pp. 97-98. 16

בגליפולי היה גודפרי שרמן שטבע בנחיתה ואבד. נעדר. שרמן הזדהה כקתולי¹⁷ ואילו אחיו, שלא התחזה לקתולי, נהרג בקרבות פלנדריה באיפר (Ypres) בלגיה, ונקבר כיהודי. אברהם יצחק לבנה, שהיה בן 20 כאשר התגייס באוגוסט 1914, הזדהה כפועל חווה בשם דוד קונרוי (Conroy) בן 22. לבנה נפצע, אושפז באוניית בית-החולים, ועם החלמתו חזר ועלה אל חבריו בגליפולי. הוא נהרג ב-23 ביולי 1915 ועל מצבתו נחקקו שני שמות, שמו האמיתי והשם שבו לחם ונפל.¹⁸

אברהם לבנה
בית-עלמין Shrapnel Valley

באפריל 1916, ולקראת צאתם של חיילי האנז"ק ממצרים לאירופה, קהילת יהודי אלכסנדריה ציידה את הרב הצבאי פרידמן בספר תורה. ספר התורה נשמר מאז והופקד אחרי המלחמה בקהילת יהודי פרת באוסטרליה.

הרב הצבאי דויד פרידמן מניף את ספר התורה מתנת קהילת יהודי אלכסנדריה לחיילי אנז"ק היהודים
(מקור: Dapin, צילום 16)

17 Dapin שם, עמ' 65.

18 Dapin, שם, עמ' 58-61.

גם בחזית המערב התעוררו אי-הבנות. האירוע הקשה ביותר היכה באוסטרלים ב-19 ביולי 1916, בקרב מצפון לגזרת הסוס. הם איבדו כ-5,500 לוחמים, מהם שנחלצו מגליפולי, ובהם 12 לוחמים יהודים. לאחר שהוכשרו בתי-העלמין באירופה הוצגו תמונות הקברים בפני בני המשפחות באוסטרליה הרחוקה ורבים נזעקו, כדוגמת אמו של הלוחם יוסף הארט (Hart) שנקבר תחת צלב ודרשה להחליפו במגן-דוד.¹⁹

שדות גליפולי

מסדר הנופלים

עם הנסיגה מגליפולי ננטשו בתי-העלמין המאולתרים והופקרו שרידי החללים שטרם נקברו. כל עוד נמשכו הקרבות נקברו החללים במקום נפלם על ידי חבריהם וקברם סומן בצלב. בקבורתם החפוזה איש לא סימנם על פי דתם, וטרם שהוסכם על אחידות קפדנית של מסדרי המתים בכול הדרגות. באיחור רב הוקמו רשויות לאומיות לרישום קברים ולגיבוש דפוסי קבורה צבאיים ממלכתיים תחת החלטה רשמית שאין מחזירים חללים לקבורה במולדתם.

רישום קברים החל בשלהי 1915 ביזמת פביאן ווייר (Ware) מפקד יחידת אמבולנסים של הצלב האדום באירופה.²⁰ ב-21 במאי 1917 הוקמה הרשות הבריטית Imperial War Commission. משנדרשו הרשויות לטפל בכול קבר באופן מניח את הדעת היה עליהן להכשיר בתי-עלמין בשדות הקרב. ב-1919 הוחל באיסוף השרידים והכשרת בתי-העלמין בגליפולי. הכשרת בתי-העלמין ועיצובם התעכבו בימי המאבק הפנימי שהתחולל בתורכיה לאחר תבוסתה במלחמת העולם וחוּדשו ב-1923 לאחר הסכמי לוזאן, שהסדירו את מעמדה של האימפריה העות'מאנית לאחר התפרקותה. במפתיע, ובניגוד למסורת התורכית שהתעלמה מחללי מלחמה

-

¹⁹ Dapin, (לעיל, הערה 16), עמ' 107.

²⁰ Thomas Laqueur, 'Empires of the Dead: How One Man's Vision Led to the Creation of WWI's War Graves', the Guardian, 22.11.2013.

והנצחתם, חזרו בעלות הברית אל שדות הקטל ובתנופה הכשירו עשרות בתי-עלמין. שלושים ושלושה בתי-עלמין הוכשרו בגליפולי, שניים הוכשרו מעבר לדרדנלים, באסיה, באזור Kumkale, וכוננו חמש אנדרטות עליהן נחקקו 21,000 שמות של נעדרים.

ריבוי בתי-העלמין בגליפולי ומידע לא אמין על מספרם נבעו מאלתורי קבורה בלתי נמנעים בזירות הקרב המרוחקות זו מזאת, מפיזורם, מקבורה ארעית לרגלי אנדרטות לשעה, מבתי-עלמין שבפיקוח רשויות שונות, ומבתי-עלמין של דְּמָה. בתי-העלמין והאנדרטות עטפו את חופי הנחיתה. בתי-עלמין קטנים ולא נגישים אוחדו, דוגמת השישה שחוברו ב-Hill 10 לבית-עלמין אחד המתנשא מעל מפרץ סובלה. בד-בבד עם הכשרת בתי-עלמין מרכזיים, שאליהם הועברו החללים שנפלו בקרב יחידותיהם, הושארו במקומן קבוצות של קברים ארעיים, שהוכשרו בהתעלם ממספר החללים ודתם, וללא הקפדה על סידור הקברים במסדרי נופלים. ממילא, רוב בתי-העלמין בגליפולי הם קברי אחים שפונו בשמות היחידות, בשמות קוד, באירועי קרב, בשמות אתרים וטופוגרפיה.

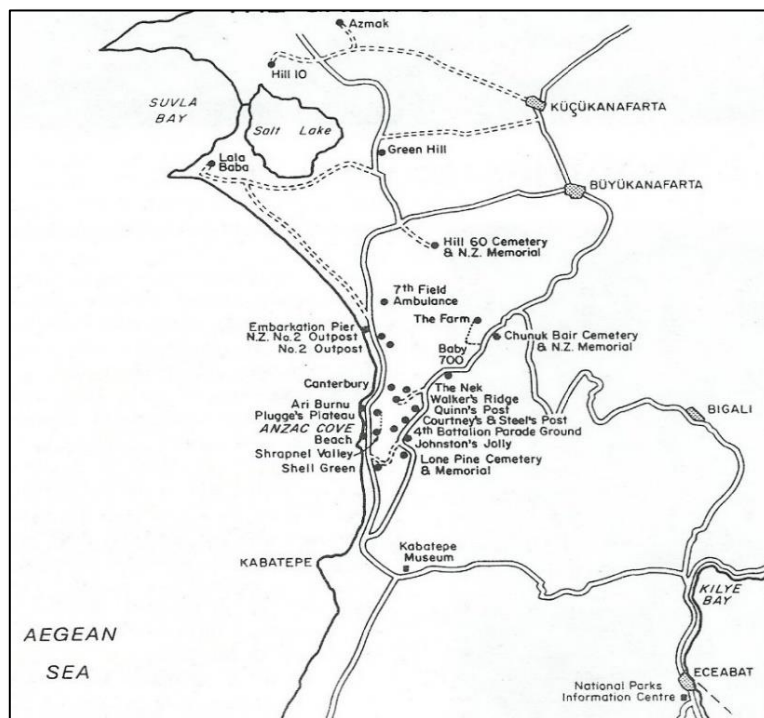
33 בתי-עלמין צבאיים הוכשרו בגליפולי על ידי הרשות לחללי צבאות האימפריה הבריטית

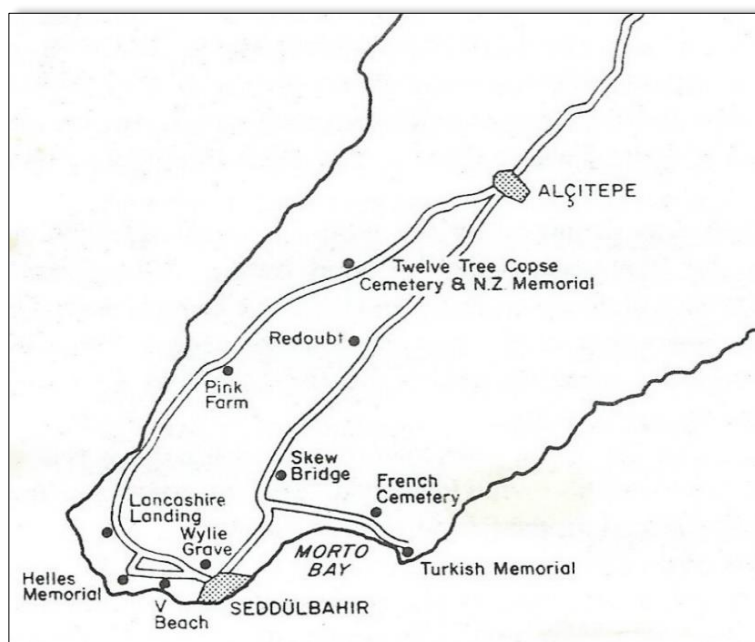
נתן בנימין

נוף הזיכרון

בלא כול הכנה עות'מאנית, החלו בעלות הברית המנוצחות להכתיב את 'נוף הזיכרון' בחצי-האי הטורקי. ביום הזיכרון של שנת 1925 החל קילוח עולי הרגל. כארבע מאות בריטים, אוסטרלים וניו-זילנדים עלו לטקסים בחסות הרשות האימפריאלית, ומאז הייתה גליפולי ליעד עולי רגל של בני דתות, שהקפידו לכנותה עליית-רגל חילונית.²¹

בתי-עלמין בין מפרץ סובלה למפרץ אנז"ק

בתי-עלמין בחופי כף הָלֶס ודרום חצי-האי

1578 Isaac Lazarus
27 H BN. Australian INF.
8 May 1915 Age 21
בית-עלמין Skew Bridge

הארכיטקט הניו-זילנדי הארסט סיגר (Harst Seager) עיצב את האנדרטה הלאומית של חללי האנז"ק בבית-העלמין "האורן הבודד" (Lone Pine), על שום האורן ששרד מחורשה שנכרתה על-ידי התורכים לפני הקרבות. השם הזכיר את שירו של היינריך היינה בשם זה,

המיוחס ל"מנגינות העבריות" בסוגת השירים הלאומיים של אותה תקופה.²² יתר בתי-העלמין עוצבו על-ידי הארכיטקט הסקוטי ג'ון ברנט (Sir John Burnet), שעיצב גם את בתי-העלמין הצבאיים בארץ-ישראל ובגזרת סואץ.²³ הארכיטקט, שייצג נושאי תרבות שונה, ביקש לכבד גם את דתם של בני המקום המוסלמים, "בני האמונה האחרת". מחשש להתגרות דתית עיצב ברנט את בתי-העלמין כחלקות קבורה גדורות בחומה נמוכה וללא שבילים מוצלבים.²⁴ גם הצלבים הוצנעו. במקום "צלב ההקרבה" המונומנטלי הניצב בבתי הקברות הצבאיים הבריטיים נקבעו צלבים בפנים קירות האתר, ובמקום מצבות זקופות עוצבו כריות אבן המונחות על פני הקרקע.

בית-עלמין Shell Green
409 קברים של חיילי האנז"ק בדרום אזור הנחיתה

כ-22,000 חללים קברו בבתי-העלמין בגליפולי, מהם זוהו רק כ-9,000. בקברים אלה טמונים גם חללים יהודים. שמותיהם של החללים שנטמנו ללא זיהוי, ושמותיהם של כ-14,000 נעדרים נחקקו על אנדרטת החללים המרכזית בכף הָ'לָס, שישה מהם מגדוד מוליכי הפרדות.²⁵ אין במקום יקבר החייל האלמוני (The Unknown Soldier), מסורת שהונהגה רק ב-1920, גם אין מצבות לחללים לא מזוהים (Known Unto God); אין מבואה יצוגית לבתי-העלמין ואין ספרי חללים או ספרי מבקרים בכניסה אליהם, אלא אם חלו שינויים מאוחרים בחלקות בהוראת המטפחים והמשמרים. המצבות אחידות לכל הדרגות והלאומים; לא נחקקו עליהן סמלי

-

²² יגאל לוסין, 'היינריך היינה, יהודי מהסוג השלישי', **הארץ**/תרבות וספרות, 13.12.1996.

²³ רוון פוקס, 'תולדות התכנון של בתי-הקברות הבריטיים בארץ-ישראל', **קתדרה** 79 (ניסן תשנ"ו, 1996), עמ' 114-139.

²⁴ דב גביש, 'הטל צלב ענק', **קתדרה** 82, (טבת תשנ"ז, 1996), עמ' 181-184.

²⁵ The Gallipoli Peninsula, Turkey, Commonwealth War Graves Commission, Information Sheet, ISA 3 03/9.

היחידות, הכיתוב והאיות אחידים והותר להוסיף בהם שורה חמה במימון פרטי. על אחת מהן נכתב "Died in a foreign field and for what?"

בתנאי האקלים של גליפולי לא היה אפשר לחקות את טיפוח את גני הקבורה בעיצוב האירופי. הגינון ומערכות ההשקיה שהותקנו באתרים עלו באש בשרפת יער גדולה ביולי 1994, שלובתה ברוח עזה מהים ומאז שונתה הגישה.²⁶ הוחלט לתת לטבע לקבוע את חזות נוף הזיכרון, להעלות צמחייה ירוקה בחורף ולעטות יובש צהוב בקיץ ללא השקיה, בנימוק שכלתני של השתלבות בטבע, שכן, זאת הייתה התחושה שנחווה על ידי הלוחמים בעיצומה של הלחימה. באוגוסט 1996, פרופ' יגאל שפי ואנוכי, נפגשנו עם האחראי הבריטי על בתי-העלמין בגליפולי ובקפריסין, במשרדו בצינאקלה. הוא סיפר שהייתה מגמה מפורשת לשמר את מקום קבורתם של החללים, ולכן הוכשרו בתי-עלמין רבים. קברים ודאיים לא הוזזו ממקומם. הכריות, אלה אבני המצבות, אינן זקופות אלא מונחות, הן אינן מחוברות זו לזו ואינן נטועות בקרקע מחשש לאי יציבותה.²⁷ כאשר צריך היה לבצע עבודת פיתוח חיונית הושארו הקברים במקומם ואבני המצבות הוזזו. כך היה אפשר לסדרן במערך כלשהו, בהבנה שחלקת הקבורה כולה ממילא הוכרה כבית-עלמין. המידע שקיבלנו לא גלש לסוגיות של תקינות דתית ותהליכי העבודה של יחידות הקברנים שהופקדו על איסוף שרידים והעתקתם (exhumation) אל בתי-עלמין של קבע.

קפטין קיית מוריס לוי (Keith Maurice Levi)
חיל-הרפואה האוסטרלי, 7 באוגוסט 1915
בית-עלמין Twelve Tree Cops

²⁶ 'Fire at Gallipoli', *The Gallipollian*, 75 (1994), p.29; *The Gallipollian* 78 (1995), pp.27-29; *CWGC Annual Report 1993-1994*, p. 25; Mesut Uyar, 'Remembering the Gallipoli campaign: Turkish official military historiography, war memorials and contested ground', *First World War Studies*, vol. 7 (2), 2016. p. 180.

²⁷ ב-9 באוגוסט 1912 הייתה רעידת אדמה קשה בגליפולי ובה נהרס הרובע היהודי בעיירה גליבולו.

דרכי ההנצחה המוקדמות בגליפולי היו לסמן-דרך בימים הבאים והשתלבו במערכות התיעוד, הרישום ומספד בעיתונות מקומית וקהילתית בכול מקום ומקום, כדוגמת זאת של קפטן הרולד ליונל איזידור שפילמן, לבית מונטיפיורי, שנהרג שלושה שבועות לאחר שהצטרף לקרבות עם יחידתו:

קפטן הארוולד שפילמן (Harold L.I. Spielmann)
Manchester Regiment
13 August 1915 Age 23
בית-עלמין Pink Farm

Campaign: — 1914-15 Star (A) Where decoration was earned. (B) Present situation.

Name	Corps	Rank	Reg. No.	Roll number included (if any)
(A) SPIELMANN	8 Bn Manch. R.	Capt		
(B) H. L. I.	Manch. R.	Capt		

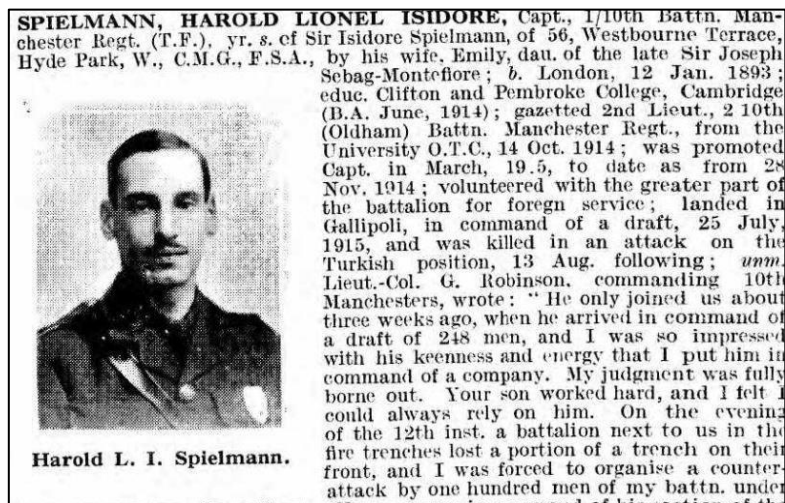
MEDAL	ROLL	PAGE
VICTORY	OFF 131	29
BRITISH	do	do
15 STAR	OFF 131	6

Action taken: 1915 STAR {aw. 1/372, 4/28-2, 21/11/15, 5/19/15} N. in. U. 12/18/15
 Theatre of War: Gallipoli
 Qualifying date: 8.9/8/1909

(6 34 40) W3198—RP433 60,000 12/17 HWV.P798) K608 [Over.
 1254—RP2020 60,000 5/18

Correspondence. aw
 Application from Sir J. Spielmann in respect of his son, the late Capt. H. L. I. Spielmann. 13.12.18.

Address.
 56, Heathbourne Terrace
 Hyde Park.
 W.

מידע חפצי

מכל היחידות שעסקו ב"ניקוי" שדות הקטל באירופה זרם מידע על המאמץ הנורא והלחץ הנפשי שחוו העוסקים במלאכה. מפקד ה"יחידה לרישום קברים" בגליפולי, מייג'ור ארתור ליו (Lees), דיווח ב-1919 על התמוטטות נפשית של כמה מפקדיו ולאשפוזם.²⁸ ב-27 באוקטובר 1919 הוא דיווח על זיהוי של כ-10,000 חללים. בפועל מספרם היה יותר נמוך, כי בתפקידו הקשה היה עליו לאלתר פתרונות, כגון שבמקום קבורה נסתר נמצאו עשרה חללים תחת סימון של חמישה קברים בלבד. בדרך כלל נערך זיהוי חפצי הודות לדסקיות שאותרו על שלדים, חפצים שנמצאו בקרבתם כמו תמונות, ניירת, מקטרות, שמות הרשומים על חפצים וכיוצא בהם. ב-28 באוגוסט 1919 הוא ביקש לקבל דוגמאות של כפתורים שהונפקו במדים ליחידה מסוימת, בתקווה לזהות את אחד ממפקדיה, ורמז שיאלץ לאלתר זיהוי ובלבד שיעניק לחללים "מנוחת עולם". במאי 1920 הוא קיבל ציון לשבח על המשימה שמלא בגליפולי.

Lance Corporal Henry Sullivan
Border Regiment
11 June 1915, Age 23
בית-עלמין Twelve Tree Copse

Mort Pour La France

המעורבות של חיל-המשלוח הצרפתי במערכה על גליפולי באה בעקבות התנגדותם של הצרפתים לנחיתת בעלות הברית במפרץ אלכסנדריה מחשש לפגיעה בנתח הטריטוריאלי המובטח להם, לצרפתים, בעקבות הסכם סייקס-פיקו.²⁹ הצרפתים נחתו בפתחת מיצר הדרדנלים במפרץ מורטו ובחוף האסיאתי ב-Kum Kale, ולמחרת נערכו לקרבות קרקע בחזית Seddülbahir (סוללת חוף הים). מספרם של הלוחמים הצרפתים שנפלו בקרבות שונה ממקור למקור, בין 9,000 ל-15,000, רובם בני מושבות צפון אפריקה, נוצרים, מוסלמים, יהודים, וחיילי לגיון הזרים. לבד מבתי-העלמין שבחוף האסייתי, הוכשר בית עלמין צבאי צרפתי במפרץ מורטו (Morto Bay), שמחופו ניסו הצרפתים לעלות ברמה ולסייע לבריטים לתפוס את עמדת המפתח בפסגת אצ'י באבא (Achi Baba). הפסגה חלשה בארטיילריה על כל מרחב הנחיתה בחרטום חצי-האי. עליה אמר טרומפלדור שאילו רק הורו לו, היה נכון לכבוש את הפסגה עם חמישים מלוחמיו בגדוד מוליכי הפרדות, שמעולם לא ניהלו קרב.³⁰

בית-העלמין הצבאי הצרפתי Morto Bay

שלושה קברים של חללים יהודים:
שורה ראשונה: במרכז; שורה שנייה: משמאל; שורה שלישית: מימין

29 סקוט אנדרסון, **לורנס בחצי-האי ערב**, 2013, עמ' 121-125; 144-148.

30 סירל פולס, **מלחמת-העולם הראשונה**, מערכות, עמ' 135; שולמית לסקוב, **טרומפלדור: סיפור חייו**, 1982, עמ' 100.

אנדרה קאופמן
Mort Pour La France

בבית-העלמין הצרפתי במפרץ מורטו טמונים 3,236 חללים מזהים, והוקמו ארבעה בתי גלוסקמאות לשרידים לא מזהים, שלוקטו לאחר ניסיון ההבקעה הימית הכושלת בדרדנלים ובשדות הקרב. אם בבתי-העלמין הבריטיים הונחו כריות האבן על הקרקע, בבית-העלמין המרכזי לחללי חיל-המשלוח של צרפת, נעצו הצרפתים יתד שחורה בולטת בקרקע, יתד בצורת צלב לחללים נוצריים, ובמרכזה תלו לוחית זיהוי עשויה מתכת עם שמו של החלל. בקברי היהודים והמוסלמים נהגו הצרפתים ברגישות, קטמו את הזרועות המאוזנות של היתד לבל יראה כצלב ועל יתדות קברי החללים היהודים תלו לוחית מתכת בצורת לוחות הברית.

פי"ט [פה טמון]
איזאק לוי
Mort Pour La France

בשלווה

הלהט המערבי להכשיר בתי-עלמין לאחר המלחמה השפיע על הטורקים. אתאטורק,³¹ שהיה נחוש עד מאוד בקרב, הוכיח גדולה. ב-1928 ביקר בדרדנלים, התנער וביקש לפעול מיד. הענות הציבור הייתה גורפת ותרומות הוזרמו למימון הקמת אנדרטה לאומית, לה הייתה שותפה גם הקהילה היהודית באמצעות הזמר היהודי דריו מורנו (Dario Moreno).³² ב-1934 חיבק אתאטורק את החללים הזרים בארצו, אימץ אותם, הבטיח קבל עולם את שלוותם, והצהרתו הונצחה בלוחות ענק בגליפולי, אך הוא לא זכה. המעט שהוקם התמוטט בסערה עזה וב-1938 אתאטורק נפטר לפני השלמת מפעלו. העלייה לבתי-העלמין מדי שנה בשחר ה-25 באפריל, שבו עלו כוחות ההסכמה מהים, הייתה למסורת, ויוםם הגדול של הטורקים היה יום ה-18 במרץ, שבו בלמו את הניסיון השני והאחרון להבקעה הימית בדרדנלים.

31 אתאטורק היה מפקד הארמיה הטורקית השביעית ביולי 1917 בארץ-ישראל.

32 Sibel Baykut, *The Re-contextualization of the Battle of Gallipoli through Commemorations*, Department of Sociology, Intercultural Understanding, 2016, vol.6, pp.7-15.

לעות'מאנים לא הייתה מסורת של כיבוד חללים, אתרי קבורה ושימור שמם של הלוחמים. לא הייתה להם רשות לאומית ולא מנגנון דומה לזה שיצרו בעלות הברית. לפעמים הם גידרו מרכזי קבורה ונתנו לאיתני הטבע להשלים את המלאכה.³³ בלא קברים לחלליהם, הקימו הטורקים אנדרטות מרשימות לציון ניצחונם ולהאדרת גיבורי הקרבות שמתו מות קדושים. אנדרטות הוקמו כבתי-עלמין דְּמָה (mock cemeteries), גדושי מצבות דְּמָה שעליהן נחקקו הסהר והכוכב הטורקי, שמות של ערים ולוחמים, ספק טורקים, ספק מוסלמים, המייצגים את כל החבלים שמהם נחלצו למלחמה מרחבי האימפריה העות'מאנית בפקודה, גם מסוריה, עירק, לוב ומארץ-ישראל.

אברהים, לוחם ירושלמי בן 18

אנדרטה לזכר נעדרי חטיבת חי"ר 57 העות'מאנית שנפלו בקרבות
(Anzak cove) Ariburnu
נחנכה בדצמבר 1992 ברכס המדרון הצהוב Saribayir

אנדרטה טורקית

גדוד ציון של מוליכי הפרדות

מחנות הציונים בכף הלס
(מקור: ספר תולדות ההגנה א', עמ' 444)

גדוד ציון פעל מאפריל 1915 עד מאי 1916 כיחידת מתנדבים לשינוע ציוד. "אנחנו לא רצינו להיות בין מובילי המשא",³⁴ כתב טרומפלדור (ברוסית), אבל ללא הלוגיסטיקה הצבאית אין צבא. לאחר אימון קצר בתחילת חודש אפריל 1915 שוגרו הגדוד, סוסיו וציודם הדל בשתי ספינות אל האי למנוס, מקום הכינוס האימפריאלי בצפון הים האגאי. 562 מתוך כ-650 חיילי הגדוד נועדו לשרת בחזית.³⁵ בלנוס, להפתעתם, פוצל הגדוד. עיקר הכוח ומפקדיו הונחתו בחוף V, לרגלי כף הלס ב-25 באפריל. הספינה השנייה, ובה יתר הלוחמים ללא מפקדיהם הבכירים, עלתה על שרטון ורק לאחר יומיים, ב-27 באפריל, הנחיתה את הכוח בחוף אנו"ק. טרם שהתארגנו בשני המתחמים נדרשו חיילי הגדוד לדחוף תחמושת, נשק, מזון ומים תחת אש אל הדרגים הלוחמים. בחוף שבו הונחתו חיילי אנו"ק בטעות נדרשו לדחוף ציוד במעלה טופוגרפי קשה מאוד ללא פיקוד, ללא שפה וללא תקשורת עם הלוחמים, ביניהם יהודים אוסטרלים שלא ידעו אפילו אידיש, או עברית, כמו אליעזר מרגולין איש רחובות לשעבר. חיילי הגדוד, שלא הבינו אנגלית, דיברו עברית וערבית ומשלא ענו על הדרישות הדחופות והמידיות הוחלפו ביחידה הודית קשוחה והושבו למצרים.

55 פצועים היו לגדוד ובליל הפינוי מגליפולי, בינואר 1916, חלקו החיילים כבוד לקורבנות שקבריהם גודרו וסומנו במגן-דוד.³⁶ 14 קורבנות היו לגדוד; בגליפולי נפלו תשעה ומקום קברם של שישה לא נודע; שניים, שמואל ברגמן³⁷ ויעקב רוטמן בעל הנתינות הבריטית,³⁸ הובאו לקבורה עם 200 חללי לנקשייר ב-Lancashire Landing Cemetery, שנחתו בחוף W לאור היום, חשופים לאש ארטילריה; 600 מהם נפגעו במקום נחיתתם ורק כ-400 שרדו.³⁹ הפצועים והחולים הועברו באניות למלטה ולארכסנדריה ומי שלא שרד את השיט נטמן בים. אלכסנדר גורודיצקי, שנפטר באניית בית-חולים ונטמן בים ב-11.9.1915, הועלה לדרגת לוטננט שני בפקודת יום של קורפוס הפרדות ב-6 במאי 1915.⁴⁰ חמישה נפטרו בבתי-חולים בארכסנדריה.

-

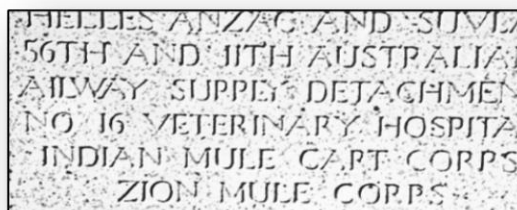
-
- 34 יוסף טרומפלדור, 'ורטהימר: לזכרון חבר שמת', **הארץ**, 21.3.1921, עמ' 2-3.
- 35 NA, WO 158/966 Zion Mule Corps 1915-1916.
- 36 Martin Sugarman, *Modern Jewish History: The Zion Muleteers of Gallipoli*, Jewish Virtuallibrary.org; *The Gallipolitan* 90, 1999, p. 43. **ספר**
- 37 **תולדות ההגנה** א' עמ' 446.
- 38 **יזכור**... "משרד הביטחון – אגף השיקום, היחידה להנצחת החייל, 1992. שמואל ברגמן לא נקבר בארכסנדריה, ככתוב ביזכור..., עמ' 165.
- 39 שם, עמ' 891.
- 39 איתן ישראלי (לעיל הערה 11), עמ' 134-135.
- 40 **ספר תולדות ההגנה** א' עמ' 445; **יזכור**... " (לעיל, הערה 37), עמ' 234; *The Jewish Chronicle*, 12 November 1915

יעקב רוטמן
 3 ביוני 1915
 יחידת מוליכי הפרדות
 Lancashire Landing בית-עלמין

עמוד הזיכרון בכף הלב (John Burnet)

Zion Mule Corps
 לוח הזיכרון לחללי יחידות התובלה וההספקה

שאטבי, אלכסנדריה

לאחר כישלון ניסיון ההבקעה של הצי במיצר הדרדנלים, במרץ 1915, העבירו הבריטים את מפקדת חיל-המשלוח ממודרוס לאלכסנדריה, שהייתה לבסיס הלוגיסטי ולמרכז הרפואי העורפי לצבאות חבר-העמים וצרפת. באלכסנדריה חייתה קהילה יהודית מפוארת ולה היו שלושה בתי-עלמין במתחם בתי קברות שבמזרח העיר. הפצועים היהודים שנפטרו באחד מששת בתי-החולים נקברו בחלקה הצבאית שבבית-העלמין היהודי מס' 3 ברובע שאטבי (Chatby), לפעמים בקברי אחים.

בית העלמין היהודי היה בקרבת בית-העלמין הצבאי הבריטי, באופן שאפשר גם ליהודים ביחידות בריטיות אחרות, שנפטרו בבתי החולים הסמוכים בתקופות אחרות, להיטמן בחלקה הצבאית של חללים יהודיים. שניים מהקברים הצבאיים הנראים בחזית הצילום הם של שלמה בכאר ששירת ב - Royal Army Service Corp ונפטר ב-1947 וד"ר מרק שלזינגר שנפטר ב-1944, בשירות צבא צרפת.

החלקה הצבאית בבית העלמין היהודי שאטבי באלכסנדריה

לפי טיוטה של הוועדה הבריטית לרישום קברים מפברואר 1924,⁴¹ בין 2 במאי 1915 ל-25 בפברואר 1919, נטמנו במקום 21 חללי מלחמת-העולם הראשונה ובהם שלושה מאוסטרליה מחיל הרפואה וחיל הרגלים, רובאים מאנגליה ומווילס, וחמישה מגדוד מוליכי הפרדות.

בכיר החללים היה קפטן רוברט סבאג-מונטיפיורי (Robert Sebag-Montefiore), השני מבני המשפחה הענפה שנפגע בגליפולי, פונה לאלכסנדריה ונפטר ב-19 בנובמבר 1915. עמוד בגובה של כ-3.5 מ' מתנשא מעל קברו בלב מצבות חבורת החללים. חמשת חללי הגדוד העברי הם: ב"ז

ורטהיימר, מ. זווי (Zaoui) שהונצח בספר ההוקרה ליהדות בריטניה, מרדכי חלימי, ד. ברדין
וישעיה קירשנר. עליהם נאמר שהם מהגדוד הבריטי ונראה שהמידע תוקן בהמשך הזמן.

EGYPT. 31.1c.

ALEXANDRIA (CHATBY) JEWISH CEMETERY NO. 3. ALEXANDRIA, EGYPT. *Final*

Unit.	Regtl. No.	Name.	Rank & Initials.	Date of Death.	Type of Memorial.
1/R.E.Kent Yeo.		✓MONTEPIORE.	Capt. R.M.S.	19.11.15.	Elaborate marble and Granite. ✓
Against west wall at end of central pathway.					
SOLDIERS PLOT					
					Grave No. Type of Memorial.
15th A.I.F.	695	✓WEINGOTT,	Pte.A.	2.5.15.	1. ✓
9th A.I.F.	105	✓SINGH,	Pte.O.	6.5.15.	2. ✓
1/1 P.R.Amb.	50	✓ROSENTHALL,	Pte.A.K.	29.5.15.	3. ✓
A.A.M.C.					
Zion Mule Corps.	-	✓WERTHEIMER,	B.Z.	10.8.15.	4. ✓
Zion Mule Corps.	-	✓ZAOUI,	M.	17.5.15.	5. ✓
Zion Mule Corps.	-	✓HALIMI,	M.	9.6.15.	6. ✓
Zion Mule Corps.	-	✓BARDIN,	D.	21.6.15.	7. ✓
2/22nd of London Regt.	682027	✓LEVY,	Pte.H.	22.6.17.	8. ✓
Zion Mule Corps.	-	✓KIRCHNER,	J.	11.6.15.	9. ✓
38/Royal Fus.	J.401	✓MALKIN,	Pte.J.	20.10.18.	10. ✓
38/Royal Fus.	J.966	✓SHAFT,	Pte.J.	1.3.18.	11. ✓
R.A.F.	184984	✓VALENTINE,	Cadet.J.	17.8.18.	12. ✓
38/Royal Fus.	J.332	✓BLACK,	Pte.L.	17.10.18.	13. ✓
38/Royal Fus.	J.1095	✓SOBOVINSKY,	Pte.P.	19.10.18.	14. ✓
38/Royal Fus.	J.1321	✓BERMAN,	Pte.J.	25.10.18.	15. ✓
38/Royal Fus.	J.1055	✓BLOOMENTHAL,	Pte.S.	1.11.18.	16. ✓
2/19 London R.	614395	✓PEARLSTEIN,	Pte.L.	8.1.19.	17. ✓
40/Royal Fus.	5322	✓COHEN,	Pte.H.	21.1.19.	18. ✓
2/Garr.Bn. Royal Welsh Fus.-		✓TOBIAS,	A/Capt. L.H.	25.2.19.	19. ✓

Small temporary memorial, bearing the sign of David, marks each grave.

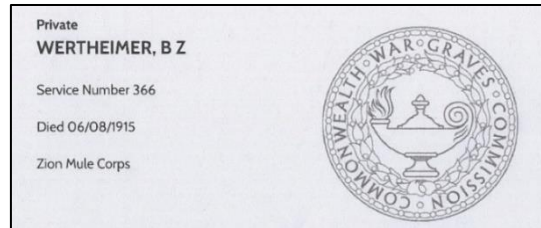
Light grey marble column 12' high by 15" diameter, with square marble capital 2' sq and 6" deep. The column stands on plastered masonry base 3'6" cube, painted grey. This column stands in the centre of the graves. A cement curb with concrete corner pillars and intermediate pillars, carrying an iron chain, includes all the graves, except that of Capt. Tobias, which lies just outside the curb at the N.E. Corner.

ENTERED *13.2.24*
GRAVES CHECKED *15.2.24*

חללי מלחמת-העולם הראשונה בבית-העלמין מס' 3, שאטבי, אלכסנדריה
Alexandria (Chatby) Jewish Cemetery No. 3. Egypt, 15.2.1924

גיבור בעד ישראל

בן-ציון ורטהיימר, שנפטר בבית החולים באלכסנדריה, זכה בתשומת לב מיוחדת. הוא היה לוחם חרדי שהתנדב לגדוד העברי בברכת אביו ובהשפעתו, ללכת למלחמה בשם ה'. הוא לא נרתע ממשימות קשות, נפצע אנושות, נפטר ונטמן בקבר אחים באלכסנדריה. את סיפורו 'ורטהיימר הצעיר' כתב נקדימון רוגל, סופר, עיתונאי, שדרן וחוקר תולדות היישוב, והייתה לו גם תהודה משפטית בעקבות מכתב שנעלם ממוזיאון בית"ר, שהיה למכון ז'בוטינסקי.⁴²

ורטהיימר, בנימין

נולד בארץ ישראל, בן למשפחה מן הישוב הישן בירושלים.

במלחמת העולם הראשונה נמנה עם הפליטים מארץ ישראל שהגיעו לאלכסנדריה שבמצרים, ושם התנדב לגדוד נהגי הפרדות. יוסף טרומפלדור מספר בזכרונותיו, שאביו של בנימין שליווהו לגיוס פנה אליו ואמר: "אדוני, בני זה רוצה ללכת למלחמה בעד ארץ ישראל, קחהו נא. היינו ממקבלי החלוקה בירושלים, ואנשים כמוך סוברים בוודאי, כי רק החלוקה מנת חלקנו ורק היא יקרה לנו, אבל הדבר אינו כן. בני ילך בשם ה' למלחמה, וישפוך את דמו אם יהיה צורך בכך, וזוה יוכיח לכם כי ארץ-ישראל יקרה לנו לא פחות מאשר לכם". בנימין היה נחבא אל הכלים, ולמרות חולשתו השתדל להראות את כוחו כחיל טוב. באפריל 1915 לפני צאת הגדוד לחזית בגליפולי אמר לטרומפלדור שהוא ירא שמא לא יעמוד בנסיון שמא ירך לבו בקרב "ואז אמיט חרפה על הלגיון, על היהודים... ואנו — הלא למולדת יוצאים למלחמה". באחד הקרבות הקשים בגליפולי התנדב בנימין להוביל פרדות עמוסות נשק לחפירות תחת אש האויב. הוא נפצע קשה והועבר לאלכסנדריה ושם כיום ל' באב תרע"ה (10.8.1915) מת מפצעיו.

תולדות מעשיו ומותו כתובים בספר "מחיי יוסף טרומפלדור" — קובץ רשימות וקטעי מכתבים בעריכת מנחם פוזנסקי.

במכתב, המיוחס לטרומפלדור, נאמר שבנו "נפל בתור גיבור בעד עם ישראל", בתשובה לבקשתו של האב לאתר את התפילין של בנו האמיץ. המכתב הוגדר כיחיד שנכתב על-ידי טרומפלדור בעברית, צץ בבית מכירות פומביות בירושלים ב-24 ביוני 2019.⁴³

⁴² 'ורטהיימר', מערכות, כ"ח ביולי 1945, עמ' 84-85; נקדימון רוגל, 'ורטהיימר הצעיר', עת-מול, מרץ 2001 כ"ו 3 (155); "יזכור...", לעיל הערה 37, עמ' 388.

⁴³ עופר אדרת, 'בית המשפט הקפיא מכירת מכתב של טרומפלדור עקב חשד שנגנב', **הארץ**, 25.6.2019, עמ' 7; 'היועץ המשפטי נגד מכירת מכתב של טרומפלדור', **הארץ**, 27.5.2021, עמ' 8.

WEINGOTT, ALEXANDER	Private	695	02/05/1915	26	Australian Infantry, A.I.F.	Australian	1.	ALEXANDRIA (CHATBY) JEWISH CEMETERY NO.3	
WERTHEIMER, B Z	Private	366	06/08/1915		Zion Mule Corps	United Kingdom	4.	ALEXANDRIA (CHATBY) JEWISH CEMETERY NO.3	
ZAQUI, M	Private		17/05/1915		Zion Mule Corps	United Kingdom	5.	ALEXANDRIA (CHATBY) JEWISH CEMETERY NO.3	

שלושת החללים האחרונים ב- Roll of Honour בבית העלמין באלכסנדריה

בין המצרים איש את אחיו הפירו (טשרניחובסקי)

"בין המצרים", הפואמה של המשורר שאול טשרניחובסקי, נכתבה באודסה בעקבות מלחמת העצמאות של יוון והייתה למוטיב מר על מעורבותם של יהודים במלחמות זרות, לוחמים זה בזה כדי להפגין נאמנות במרחב שבו הם חיים: "וילאור גֶרֶק הִירָה אִישׁ אָחִיו הַפִּירו".

לכאורה, אין מידע מי מיהודי טורקיה שרת בגזרת הדרדנלים או לחם בגליפולי, ומי מחללי גליפולי הטורקים היה יהודי. מעולם לא נקבע כמה טורקים או עות'מאנים השתתפו במלחמה, והיה מי שזכר שהמפקד הגרמני לימן פון סנדרס היה ממוצא יהודי.⁴⁴ הטורקים לא הכשירו בתי-קברות לחלליהם וככל הנראה גם לא ניהלו רישום אבודות. רבים מהם לא מתו בקרב אלא מחולשה, הזנחה ורעב. מדי פעם יריביהם האכילו אותם ומפקדיהם הסכימו להפוגות סניטריות לפינוי נפגעייהם. לבקשת הבריטים התירו הטורקים לקברני "צלב האדום" לפנות ולקבור בעבורם אלפי חללים מוסלמים שנפלו על המחפורות הבריטיות, וסיכנו את בריאותם של הלוחמים כולם.⁴⁵

לקראת שנת המאה לקרב על גליפולי שבה והתגבשה מגמת הזיכרון. בארץ ובטורקיה נערכו מפגשי-דיון ועליה לגליפולי בחסות צבאית טורקית. בדיון שהתקיים בטורקיה עלו ברמז רמת ההשכלה הגבוהה, הרפואית והטכנית של המיעוטים, היהודים והארמנים, שהייתה גבוהה לאין שעור מזאת של הלוחמים הכפריים הטורקיים.⁴⁶

-

Isa Mulaj, לעיל הערה 10. 44

Edward J. Erickson, Order to Die: A History of the Ottoman army in the First World War, 2001, p. 87 45

Edward J. Erickson, 'Administration in the Ottoman Army and its Relationship to Society and Economic Conditions in the First World War', 46

ב-2008 יצאה לדרך יזמה אמנותית דו-שנתית להציב את צ'נאקלה כצומת בין יבשות על מפת אירועי אמנות ותרבות בינלאומית בפרספקטיבה היסטורית רחבה, בין מלחמות טרויה לגליפולי. הביאנלה של צ'נאקלה, "Çanakkale Biennial: Coordinates" הוקדשה בשנים 2012 ו-2014 לציון 100 שנים למלחמת-העולם הראשונה והשפעתה על אומנות בת זמננו, מעין חיבור בין מיליטריזם, כתיבת היסטוריה ואמנות. אמן טורקי הציג בה מצגת עוקצנית בשם: "מסע לדרדנלים", בסגנון של סוכן נסיעות, ואמנית ארמנית-טורקיה, אני סטיאן (Ani Setyan), הציגה בה עבודה בסגנון של סתת מצבות. האמנית ביקשה להציג נעדרים בני מיעוטים לא מוסלמים, שנפלו למען טורקיה בקרבות גליפולי, עליהם למדה מקריאה ושמעה, אף שאינה היסטוריונית.

בהיוודע יעדה, הוצפה האמנית ברשימות נעדרים של חללים יוונים, ארמנים ויהודים. הארמנים מצאו סגנון הנצחה במורשת שלהם, היהודים הנציחו את אתאטורק בשירי עם מחניפים.⁴⁷ האמנית סטיאן עיבדה רשימה המתאימה למשימתה, ובדומה לבתי-העלמין של דְמָה, היא עיצבה מצבות דְמָה לחיילים בני מיעוטים ששמו נמחק מהזיכרון הטורקי ובהם גם יהודים. כך נוצרה הצגה של "רשימת נעדרים" (Missing List), במצבות ללא סמלים מוסלמיים. בין הגופים שתמכו בתצוגה באיסטנבול היה גם גוף יהודי שאולי היה בעל עניין בה. ה"רשימה" הוצגה בספריית מנפרד אוסמן קורפמן בצ'נאקלה, גרמני ששהה בצעירותו בבית-ג'אלה בארץ, והיה לארכאולוג חוקר טרויה. לאחריה הועברה התצוגה, ב-2015, לגלריה באיסטנבול. בין

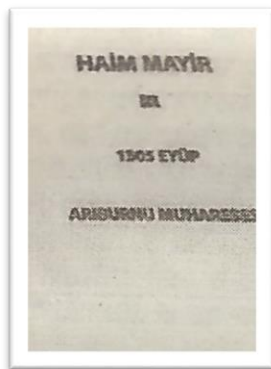
1914'ten 2014'e 100'üncü yilinda birinci dünya savaşı'ni anlamak, 2014, pp. 186, 189-190.

Mete Tuncoku, 'From Gallipoli 1915 to Balfour 1917', *The First World War: Middle Eastern Perspective*, p. 155.

המונצחים היו יצחק אברהם, חיים מאיר שנפל בקרב ארי בורנו (Ari Burnu), אברהם יורגי, שמת מפצעיו בבית-חולים צבאי,⁴⁸ ואברהם פרניק.⁴⁹ יהודים שנפלו בגליפולי בקרב מול יהודים.

Missing List
מסדר המצבות באולם הספרייה
ובגלריה באיסטנבול

חיים מאיר

יצחק אברהם

48 בני ציפר, "תזכור איסטנבול את חיים מאיר ואיזק אברם", הארץ/תרבות וספרות, 20.3.2015, עמ' 1.

49 ב"רשימת הנעדרים" יש מצבה לחלל בשם אברהם פרניק. ברשימת הנעדרים של הגדוד העברי נמצא אברהם פרנק שנפל ב-1 במאי 1915; יזכור... (לעייל הערה 37, עמ' 771-772. האם זה אותו חלל?)

תצוגת מסמכים בבית הכנסת "מקור חיים" בצ'נאקלה, 2018

ההצלחה הטורקית בדרדנלים, כתחליף לכישלונה במלחמת-העולם הראשונה, הייתה לאבן דרך תרבותית במעמדה של צ'נאקלה. ה-18 במרץ היה ליום רבע מיליון הקדושים שהקריבו את חייהם כדי לחסום את ההבקעה הצבאית בדרדנלים לפני 100 שנים. הטורקים הנפיקו מדליה, נשיא טורקיה וראש ממשלתה עלו לאנדרטת הקדושים בגליפולי, בתפריט הארוחות הועדפה מנת האוכל הדל של הלוחמים, והקהילה היהודית בעיר מצאה גם היא עילה להזכיר את תרומת יהודי טורקיה לזיכרון הלאומי המקומי. לאחר מהפכת 'הטורקים הצעירים' ב-1908 וערב

המלחמה⁵⁰ היו בפרלמנט העות'מאני ארבעה חברי פרלמנט וקהילה בת עשרות אלפי יהודים; גם בגליפולי, בעיירה גליבולו, היה בית כנסת. ב-15 במרץ 2018, 102 שנים לאחר הניצחון בדרדנלים, הועלתה תצוגת מסמכים בבית הכנסת "מקור חיים" בצ'נאקלה. 66 מסמכים נאספו במשך כשנתיים, רובם מסמכים זרים הנוגעים בחללים היהודים. 558 חללים לא-מוסלמים נמנו בדרדנלים ובגליפולי, ומשערים ש-77 מהם היו יהודים. באיזמיר נפתח בית יתומים לזכרם ובאחד מבתי הקברות היהודיים באיזמיר גם הוקדשה להם אנדרטה.

והדרדנלים תורכיים 1917-1918

מורשת

להיסטוריה הצבאית העברית, שקדמה למלחמת-העולם הראשונה, היה המשך מרחיק-לכת ביצירת כוחות המגן בארץ. ביישוב נחלקו הדעות בדבר תמיכה בכוחות ההסכמה בהנהגת הבריטים או בכוחות המרכז בהנהגת הגרמנים והעות'מאניים. הקמת גדוד עברי ב-1915 ושילובו באחת המלחמות הזעירות הבריטיות, בקרב גליפולי, הייתה סמן-דרך לשותפות בני היישוב היהודי בהקמת ישות ביטחונית עברית בארץ, בדומה ליחידות לאומיות אחרות ששרתו במסגרת הצבא הבריטי. בהשפעת "הצהרת בלפור" ב-1917, הוקמו ב-1918 שלושה גדודי מתנדבים יהודים בחיל קלעי המלך, גדוד 38 מאנגליה בו השתלבו רבים ממשוחררי הגדוד העברי בגליפולי, גדוד 39 מארצות הברית וגדוד 40 של ארצישראלים.

ניגודי הדעות לא העיבו על הזיקה הלאומית המשותפת בארץ ובתפוצות, והמנורה הייתה לתמרור מלכד ולסמל "הגדוד הראשון ליהודה". בעוד לוחמי גליפולי התגאו במנורה המעטרת את סמלם, הלוחמים היהודים בצבא הגרמני חגגו באותו מועד, ב-1916, את חג החנוכה בצדו השני של המתרס.

ב-9 בנובמבר 1988, הונצחו הגדודים בבול ישראלי לציון 70 שנה להקמתם, וב-2015 הונצח גדוד גליפולי בבול לציון 100 שנה להקמתו כיחידה צבאית לאומית ראשונה עם נחיתתו בכף הלס.

חיילים יהודים בצבא הגרמני במלחמת העולם הראשונה

70 שנה לגדודים העבריים, 1988